

uvod u teoriju fašističkog diskursa

mladen dolar

Ovaj osvrt, daleko od toga da bude sistematičan ili iscrpan, ne daje jednu opću shemu i ne pokušava razviti definiciju fašizma. Prije bi se moglo reći da predlažem nekoliko mogućih linija napada, nekoliko pojedinačnih momenata koji ne moraju nužno konvergirati.¹

DESPOT I FÜHRER

Da li je fašizam despotizam?

Kako bih ušao u samu srž predmeta, uzet ću kao polazište jedan pojam, pojam despotizma. Budući da nas žele uvjeriti kako živimo u takozvanoj eri totalitarizma, mogli bismo pomisliti da je pojam despotizma ponovo – ili više nego ikada – aktualan. Jer, kako se inače može objasniti novo dobrovoljno ropstvo koje nam upada u oči?

Kao prvo, postoji povijest jednog imena, imena despota, ime koje je, u nacizmu, na svačijim usnama, jer se doslovno upotrebljava kao »dobar dan«. Činjenicu da je to ime i te kako važno, možemo dokazati jednim apsurdom: nesumnjivo najodsudniji trenutak u Hitlerovom životu desio se trinaest godina prije njegova rođenja, kad je njegov otac zatražio da se promijeni njihovo prezime, koje je prije bilo Schicklgruber,² u Hitler. Zamislite mase kako viču: Heil Schicklgruber! Dok u orijentalnom despotizmu despot mijenja svoje neprikladno ime na savjet astrologa,³ u fašizmu otac daje promijeniti svoje vlastito prezime.

Zatim, tu je i povijest pogleda – onog gromovitog hipnotičkog pogleda Führera koji fašisti neumorno glorificiraju – kao Goebbels čije su se oči, kad je prvi put vido svog Führera, »utopile u dvjema velikim plavim zviždama«⁴ (biografski podatak: Hitlerove oči bile su nepobitno smeđe). Ne postoji nijedan fašistič, ni najbeznačajniji član SA ili HJ kojeg nije, barem jedanput, ošinio taj pogled – nakon neke manifestacije svi bi bili uvjereni da je Führer pogledao svakog pojedinog od njih u oči.⁵

Führer – biće pogleda, baš kao i despot? Razlika je ipak i u tome odmah očita, jer jednog despota nikad nitko nije imao hrabrost pogledati u lice, izmijeniti s njim pogled, ma kako kratak. Onaj tko bi ga pogledao u oči, mogao je od toga oslijepiti. U fašizmu je suprotno: slijepi su bili oni koji nisu pogledali u oči svog učitelja, a nisu bili slijepi samo oni koji su mu pogledali u oči, a i oni su pogledali tek tog trenutka. »Otkrovenje! Otkrovenje!«⁶ uzviknuo je Goebbels. »Tog trenutka ponovno sam se rodio. Skrama je pala.« To je »Budenje«⁶. Veo je konačno pao, maglica se digla, progledao je. I dok je despotizam sama sveprisutnost pogleda, pogled Drugoga, nikad viđen, ali uvijek prisutan, Führer je, s druge strane, prije pogled koji su svi vidjeli, ali koji sam ne vidi⁷. S jedne strane gospodar koji vidi sve i svakog, a s druge gospodar kojeg vide svi i svatko.

Razlika je isto tako očita u usporedbi sa staljinizmom: koliko mi je poznato, vrlo se rijetko spominje pogled nekog od staljinističkih rukovodilaca. Hipnotičke oči Staljina?⁸

A to da i Führerov pogled zaslijepljuje, a ne samo despotov, uočilo se tek mnogo kasnije.

Prisustvo despota osjeća se preko spisa, pečata, pisma – »letećeg pisma«⁹ – »označitelja bez smisla«. A Führer se strahovito boji spisa, kao da se boji da ga uhvati označitelj. Za svoju veliku knjigu *Mein Kampf* – koju poklanjaju svim mladim bračnim parovima prilikom vjenčanja – nije sam napisao ni jednu jedinu riječ, već je cijelu diktirao svojoj sekretarici u zatvoru. Njegov element je glas – kao da se od očiju do očiju, od usta do usta, moglo i bez označitelja. I ako je despot biće stvoreno od pisma i pogleda, Führer je biće pogleda i glasa.

Fašizam se hrani glasom, do posljednjeg daha; tako je neki Peter Ge-meinder umro od iscrpljenosti pošto je u avgustu 1931. držao dva sata govor, prije kojeg je održao čak 2000 govora⁹. Ali – taj zanosni glas, što on zapravo kaže? Ako čitamo fašističke izvještaje o fašističkim govorima, to nećemo nikad otkriti. Prava je poplava riječi koje opisuju utiske pojedinog pisca – uvijek vrlo duboke – o atmosferi koja je vladala u publici, o grobnim tišinama, ovacijama itd. U drugoj poetizaciji Goebbelsa o njegovom prvom susretu s Führerom mogu se naći samo tri riječi koje je Führer stvarno izgovorio – i to ne rad-obitelj-domovina, već »čast, rad, zastava«¹⁰. Tek kad govori – točnije: kad emitira glas – gospodar postaje gospodarom i tek kao prijemnik toga glasa («glasa svoga gospodara») masa postaje masom. Posjednik i glasa i pogleda, Führer se sam uzdiže. Diže se, poput barona Münchhausena, ne kosom, već glasom.

ZALJUBLJENI GOSPODAR

Grosrichardova knjiga izvršno prikazuje da despotizam ne počiva na sili, prinudi, vojsci itd., već na dobrovoljnom potčinjavanju, na ljubavi. Uvjeran sam da je ista situacija i u fašizmu – već se na prvi pogled nemoguće uv-

jeriti kako obiluje diskursima ljubavi, neograničene zaljubljenosti u Führera, koji su naprosto neočekivano brojni: uvijek isti pogled, isti glas, isti bljesak, isto buđenje, ponovno rođenje. Ali i sam je Führer bio zaljubljen. Pročitajmo još jednom ovu priču o zaljubljenosti – jedinu ljubavnu priču na skoro 800 stranica *Mein Kampf*, ali utoliko važniju jer o njoj govori u čitavoj polovici svoje knjige, do te se mjere ne može nje riješiti. Opis prvog susreta:

»Dok sam se jednom šetao Unutrašnjim gradom (u Beču), najednom naletih na jednu pojavu (*eine Erscheinung*) u dugom kaftanu i s crnim uvojcima.

Da li je to Židov? – pomislih.

... Pažljivo sam iz prikrajka promatrao tog čovjeka, ali što sam upornije gledao to čudno lice i što sam ga pažljivije ispitivao, crtu po crtu (*Zug um Zug*), to se više ono moje prvo pitanje, u mozgu, pretvaralo u drugo: Je li to Nijemac?«¹¹

Samo dvije napomene:

Erscheinung: pojava/ prikaza. Obavijestio nas je, Hitler to izričito kaže: to je priča o pojavama/ prikazama. Čudan neki diskurs koji pojavama naziva svoje vlastite pojave, koji svoj vlastiti privid naziva svojim imenom.

Zug um Zug: crtu po crtu – nesumnjivo u potrazi za onom crtom za koju bi se mogao uhvatiti, za onim frojdovskim *einzigem Zug*, za ujedinjujućom crtom. Dugi kaftan i crni uvojci očito nisu za to dovoljni, moglo bi se i bez njih.

Je li to Židov? – pita se Hitler opazivši tu pojavu, kao da se pita da li je to Englez, Francuz, Slovenac – njegovo se pitanje ni u čemu ne razlikuje od ovih ostalih mogućih pitanja, ali se razlikuje po svom rezultatu: nema razloga da se pita da li je neki Englez Nijemac. Samo je Židov ono čudno strano biće koje omogućava transformaciju prvog pitanja u drugo.

Navedeni odlomak podržava sav teret konverzije i njezinu demonstraciju: prije nije mogao vjerovati da su Židovi bilo što drugo osim jedne odvojene religije, jedne od mnogih, koja je kao takva imala svoje pravo na život: nakon ovog gromovitog susreta već je stekao određeno uvjerenje i potrebni su još samo dokazi za već otkrivenu bit Židova, a ti se dokazi, ujednom, počinju javljati sa svih strana, baš kao i Židovi koje prije nije uopće primjećivao. To je ono, bez sumnje, što se zove sretna ljubav.

Židov ima jednu od bitnih odlika gospodara: daje vid. Podanici su bili slijepi dok nisu svoje oči uronili u gospodareve. A gospodar je, sa svoje strane, bio slijep dok nije pogledao Židovu u lice: tek se tada digao veo i on je progledao.

Kad se gospodar zaljubljuje, on to čini protiv svoje volje, njegov razum mora prisiliti njegovo srce:

»/Prijelaz na antisemitizam/ koštao me najvećeg dijela mojih unutarnjih borbi i tek nakon višemjesečne bitke, između razuma i osjećaja, počela se nazirati pobjeda na strani razuma. Dvije godine kasnije, osjećaj je slijedio razum.«¹²

Znanstvena ljubav: antisemitska literatura tog doba nije mu se svidala zbog svoje »strahovito neznanstvene argumentacije«. Ljubav koja se smatra znanostu kako bi podržala onu crtu koja se ne može naći, uvijek odsutna označitelja. Ljubav »dok nas smrt ne razdvoji«, i čak i više, ljubav koja nadživljava smrt. »Volim te, ali budući da u tebi volim nešto više od tebe predmet malo a – osakaćujem te.«¹³ U Židovu više od Židova, to je, bez sumnje, Führer sam.

Ova dimenzija zaljubljenog gospodara koji od predmeta svoje ljubavi čini predmet općeg žrtvovanja – uopće ne postoji u despotizmu, u kojem ne postoji neprijatelj sastavno sadržan u diskursu.

PARADOKS VEZIRA

Još jedna bitna točka u analizi despotizma je podjela despotičke vlasti između despota i vezira, podjela koja se može uočiti od Aristotela i koji uživaoca vlasti čini uživaocem odvojenim od vlasti, pri čemu je despot po svom bitku udvostručan. Führer je sam svoj vezir. Od početka nacizma pravile su se pretpostavke o tome tko je Hitlerov vezir, njegov neophodni dvojnik. Röhm? Hess? Göring? Himmler? To se nije moglo riješiti. Hitler je uvijek odbijao da bude »točka na i«¹⁴ hegelovskog monarha, kao da se bojava da bi, u udvostručavanju, izgubio sve, bio polovica. Führer jedan i nedjeljivi.

Dakle – ako je jedna od funkcija te podjele despotičke vlasti ta da se razriješi čvor ljubavi i straha, da se istakne isprepletenost ljubavi i mržnje – despotia volimo, vezira se bojimo, volimo despota samo pod uvjetom da mrzimo vezira – dakle, u toj funkciji, Führerov vezir je upravo Židov. On je to i po nečem drugom – po tome što on, u sadašnjem stanju stvari, čini se, drži svu izvršnu vlast u svojim rukama. I upravo s tom podijeljenom moći želi Führer raščistiti jednom zauvijek: zbaciti Židova i uspostaviti jedinu i nedjeljivu vlast. Paradoks Židova: mrze ga jer drži svu izvršnu moć u svojim rukama, ali ako mu oduzmemo svu tu moć, taj prividni/očiti razlog mržnje – a nacizam to nije propustio učiniti – činimo to da bismo ga još više mrzili. Ali to nije sve: moć koju Židov, čini se, ima prilično je upadljiva – ona se očituje kroz znanje o uživanju arijaca, može manipulirati arijcima (svesti ih na ono što jesu, tj. na ništa), jer ona u rukama drži konce njihovih želja, posjeduje ono nemoguće znanje o istini njihovih uživanja. Ona je, dakle, varalica koji nije prevaren, paradoks neprecrtanog Drugog. Možemo, dakle, Židovu oduzeti tu moć koju drži za leđima arijaca, ali mu ne možemo oduzeti njegovo nemoguće znanje: što mu više oduzimamo moć, to je otpornije njegovo znanje.

Mislim da bismo u lakanovskoj algebri mogli paradoks Židova pisati kao

S2

a

(unutar diskursa gospodara) – Führer ne želi više biti jedan čisti S1 (ništa arijaca) na milosti nekog S2 svemogućeg, ali što se više trudi da utjelovi S2, što više želi biti sam svoj vezir, to više osjeća da mu S2 izmiče (nemogućnost koja pogađa odnos S1 – S2 u diskursu gospodara), Židov zadržava svoje nemoguće znanje čak i pošto je izgubio svu svoju moć, jer je rezultat ove operacije a ispod crte, Židov kao ostatak. To da Židov posjeduje znanje možemo vidjeti i u liku Židova znanstvenika (npr. Einstein, etc.), inte-

lektualista (to jest, bez srca) i kozmopolita (to jest, bez korijena). – Ovo bi bilo možda jedno od »dvadeset i sto različitih mogućih čitanja« ovog dispozitiva (sto dvadeset i prvo?); dakle, kad kažemo samo da je fašizam diskurs gospodara, nismo baš mnogo rekli, ako ne pokušamo istovremeno pokazati kako on konkretno funkcionira – i za to prihvatimo rizik.

S druge strane, ako je Führer, u nacističkoj hijerarhiji, sam svoj vezir, da li to znači da on drži moć, da je on taj koji donosi odluke, izvršni kraj piramide? Sohn-Rethel u svojoj divnoj knjizi¹⁴ spominje jednu anegdodu, kakvih je nesumnjivo bilo mnogo u to doba, jednu prepirku 1935, između slavnog Schachta i nacističkog ministra poljoprivrede Darrea. Schacht je, uvjeren da je u pravu (a, uostalom, i bio je), odlučio da se obrati Hitleru i zamoli ga da on presudi. Hitler se nije htio gnjaviti takvim i sličnim stvarima, pa je stvar predao u ruke Göringua (koji je konačno dao pravo Darzeu). Sohn-Rethel dodaje:

»Položaj Hitlera u ovom razvoju ne smije se dirati. On gleda u tamu i sluša u praznom, i kroz tu apsolutnu transparentnost on je idealni medij izvršenja. On vlada tako što ne upravlja... (Er herrscht indem er nicht regiert).«¹⁵

Izvjestno je da Führer ne želi ništa znati o ekonomskim stvarima (i za pravo ništa i ne zna), ali se zbog toga ne prepušta uživanju dok drugi vladaju, čak, naprotiv, on živi asketskim životom za jedino zvanje dostojno gospodara: zvanje ratnika. Na tom polju nitko ne radi njegov posao, on sam odlučuje, nema drugih stručnjaka osim njega, to je njegovo počasno mjesto. – Ali taj ekonomski stroj koji ga ne zanima, ti ljudi koji odlučuju i koji ga pokreću, jesu li to njegovi veziri, njegova izvršna moć? Kakav je njihov položaj u fašističkom diskursu?

Ovdje napuštam ovaj pokušaj uspoređivanja fašizma i despotizma, ovu paralelu koja nije jedina, jer se u bitnim točkama fašizam bitno razlikuje od despotičke moći. Jer ako utvara orijentalnog despotizma sadrži ključ moći starog režima, ako je ona njegova »mise en abyme«, metafora koja nagrizu samu svoju stvarnost, ako otkriva svoje javne tajne – a fašizam otkriva iz jedne druge stvarnosti, druge unutarnje ekonomije, svoju tajnu da bi bila gospodareva – fašizam se ništa manje ne razlikuje od despotizma. Čini se da fašizam ide jedan korak unatrag, da se vraća na već davno premašeno i nestalo vladanje, ali on, u stvari, uspostavlja jedan novi oblik vlasti. Treba li ključ fašizma tražiti u utvari, mitu ispričanom u to doba, treba li pažljivo izdvojiti njegov lik »en abyme« – za koji se pretpostavlja da je postojao u jednoj tako dalekoj zemlji? Prije mi se čini da je fašizam možda jedan ostvaren fantazam, izvršen mit, fantazam moći kapitalističke okoline, njegova vlastita slika »en abyme«.

RASKRŠĆE DISKURSA

Kakav diskurs održati o fašizmu?

Postoji jedna česta marksistička definicija prema kojoj je fašizam diktatura monopolističkog kapitala – »najreakcionarnijih, najšovinističnijih, najimperijalističkih elemenata finansijskog kapitala«, kako ga je precizirao Dimitrov 1935.¹⁶ Marksistička analiza se držala terena ograničenog ovom formulom, koja je mogla mijenjati značenje – od početne naivnosti koja je u dubini vjerovala u postojanje finansijskog komiteta koji je odlučio da tog i tog dana uspostavi fašizam, do značajnijih modifikacija jednog Sohn-Rethela, gdje monopolistički kapital nije više nepobitni predmet razvoja, gdje su svi djelatnici – veliki financijeri, političari, fašističke vode – uključeni u proces čije konce nitko ne drži u svojim rukama. Ipak, teza o monopolističkom kapitalu kao bazi fašističke moći ostala je i dalje nepobitna.

Ipak, postoji jedna nezgoda, jedna pomutnja koja vodi do velike poteškoće: kako, polazeći od jedne takve ekonomske situacije, izvesti fašističku ideologiju, neposredni potpor njegove moći? Ili: kako, u fašističkom diskursu, u njegovim pukotinama i šupljinama, učiniti da se prepozna stvarnost monopolističkog kapitala? Fašistički diskurs o tome ne govori, a kad i govori o kapitalu, vrlo uopćeno i nejasno, čini to samo da bi ga kritizirao. Nikada, čak ni ako pročitamo svih 800 stranica *Mein Kampf* i sve druge Hitlerove govore, pa čak i tadašnju štampu, nećemo iz toga izvući Dimitrovljevu definiciju.

Dabome, i građanska ideologija krije svoju tajnu, ne govori ni riječi o izvođenju viška vrijednosti i jako se trudi da prikrije klasnu borbu – ali bez obzira na to što je materijalistička analiza jednog Marxa može natjerati da kaže ono što taji, možemo joj pokazati da govori i ono što ne želi reći, možemo je uhvatiti za riječ, razotkriti njene praznine i pukotine, izvesti, serijom meditacija, njenu tajnu i njezin pojam. Glavna Marxova teza: ona ne može ništa sakriti a da istovremeno ne pokaže.

Ja, pak, smatram da takvo jedno tumačenje fašističkog diskursa nije moguće, da tu postoji radikalniji rascijep s ekonomskom stvarnošću – ono što se dešava u ekonomiji nije njezina javna tajna, već naprosto njezina tajna, gotovo nepristupačna tajna koja je povjesničarima zadala mnogo muka prije nego su je otkrili. Sohn-Rethel to naglašava, a on je bio na takvom položaju da je to mogao i te kako dobro znati:¹⁷ »Ni najmanje nećemo pretjerati ako kažemo da se u fašizmu sve što ima nekakvu političku važnost odvija isključivo iza zatvorenih vrata, i da se onom što piše u novinama ne može vjerovati.« Pa ipak, upravo je tim novinskim pričanjima, govorima koje su slušali milijuni, fašizam uspostavio društvenu vezu i postao materijalna sila.

Poteškoća je radikalna, a zbunjenost velika. Ta poteškoća je za sobom povukla čitavu jednu pojmovnu rekonstrukciju marksizma, promjenu kadra, uvođenje novih pojmova. Prvi put je zatražila pomoć psihoanalize. Već sam jednom pratio detaljno pojedine krakove tih promjena¹⁸.

Najlakše rješenje – ali, na neki način, i najrelevantnije – je ono koje daju teorije koje su slijedile Dimitrova riječ po riječ i koje su naprosto zane-marile problem: pokreti masa i, prema tome, ideološko pričanje, fašistički diskurs – ne ulaze u definiciju fašizma jer ono što je fašizam stvarno učinio jest da je obranio monopolistički kapital, dao mu podršku u trenutku krize. Otuda je kretanje mase isključivo izvanjsko, ono otkriva samo ono što fašizam priča prije preuzimanja vlasti – da bi prevorio mase, pobudio u njima iluzije, itd. – i nema nikakve veze s onim što fašizam radi kad je na vlasti – vlasti koju održava isključivo najbrutalnijom silom. Citiram pomalo napamet: »Iz malograđanskog interesa opozicionističke faze fašizma, on ne baca ni

najmanju iskru u svoju fazu vlasti.«¹⁹ Ovaj stav priznaje radikalni rascijep između – ako hoćete – ekonomske baze i nadstrukture, strukture fašističkog diskursa, on pokazuje radikalni procjep jednog gledišta prema kojem je jedina stvarna vlast ekonomska. Kao da je, u fašističkom diskursu, duboko nepriznavanje ma koje ekonomske stvarnosti čiji je položaj na neki način van diskursa udvostručeno u teoriji nepriznavanjem bilo koje stvarne težine diskursa kao »društvene veze«. Čini mi se da tu postoji jedan rascijep koji kategorije poput one poznate »zadnje instance« i »relative autonomije« samo prikrivaju.²⁰

Upravo u tom rascijepu traži psihoanaliza.

Društvena veza koju je uspostavio fašizam je različitog tipa od veze građanske vlasti, možemo je osjetiti uspoređujući je s »jednostavnom« građanskom diktaturom – recimo, diktaturom Napoleona III, kako je analizirana u *Osamnaestom brimeru*. Često se Marxova shema koristila za objašnjavanje fašizma²¹.

Ne nalazimo li u njoj, u stvari, istu grupu »deklasiranih svih klasa« (i za koju Hitlerova biografija daje najbolji primjer), isti ugovor s kapitalom (uspostavljanje »reda«, stupanj eksploatacije drastično povećan kao lijek za krizu)? Treba samo podijeljeno seljaštvo zamijeniti »sitnom buržoazijom«, prema statistikama najvažnijom potporom fašizma, i dodati da su kontradikcije monopolističkog kapitala, koje su stvorile fašizam, mnogo jače od onih iz devetnaestog stoljeća. Iz toga proizlazi da da je razlika samo razlika u stupanju.

Dakle, odlučujuća razlika dodiruje polje reprezentacije – centralne kategorije ove marksističke analize (u kojoj bismo, uostalom, uzalud tražili kategorije ekonomske politike) – koju Louis Banaparte mora uzeti ozbiljno, mora pokušati da »stvarno« zadovolji različite grupe koje predstavlja i stalno sve više upada u kontradikcije – ako želi dati jednom, mora uzeti od drugog (isp. zadnje »stranice Marxovog djela). Tako nešto ne postoji u fašizmu. Ako Führer i predstavlja sitnu buržoaziju, on se za nju ni najmanje ne brine, nivo života može pasti niže nego ikad, ali on stalno traži nove žrtve za dobro nacije. On se slobodno može prema svom glavnom suočesniku, velikom kapitalu, ponašati nonšalantno i čak može narediti i masakr svoje »decembarske bande« koja mu je utrla put do vlasti, a da pritom njegov položaj ne bude uzdrman. Ne vrši nikakve ustupke, čak, naprotiv, svaka žrtva traži još jednu, ne postoji više potreba za »stvarnim« ustupcima, ako to stoji u diskursu. Kako još očitije pokazati »materijalnu snagu« diskursa? – Ova razmišljanja zahtijevala bi, bez sumnje, mnogo širu razradu.

RAZGOLIČENO NESVJESNO

Postoje, s druge strane, mnoge analize koje pokušavaju obuhvatiti fašistički diskurs u njegovoj autonomiji, koje ga pokušavaju tumačiti – težak zadatak – i iz njega izvući zakone. Neću ovdje govoriti o opsežnom pothvatu Jean – Pierrea Fayeua, koji je, uostalom, dobro poznat.²² Želio sam samo reći nekoliko riječi u vezi s jednim drugim pothvatom, isto tako opsežnim, koji bi, donekle, trebao biti komplementaran Fayeuvom. To je djelo Klause Theweleita *Männerphantasien* (Muška maštanja)²³, detaljni pregled privatnog diskursa nacista, njihovih pisama, autobiografija, dnevnika, izvještaja o njihovim podvizima, njihovih literarnih pokušaja itd. To je ogroman poduhvat: izdvojiti iz tog ogromnog materijala njihova križanja, njihove bazne strukture, osnovne fantazme. Mnogo su se češće proučavale teorije fašizma, tvrdi Theweleit, nego li sam fašizam.

Rezultat je, ipak, poražavajući. To se ne odnosi samo na prvi razlog – koji je tome umnogome pridonio: na Theweleitovu otvoreno delezovstvo – u njemu nalazimo sve povijesti o tokovima, strojevima, de – i reteritorijalizacijama, uživanju bez muke itd., i ponovno se vraćamo, usprkos nekim razlikama, na osnovni položaj Reicha: fašizam se na kraju svega odvija na razini tijela, tjelesnog užitka u odnosu na koji su svi drugi užici u podređenom položaju – postići potpuni užitak, izbjeći kastraciju, eto, to je taj veliki cilj.

Ali postoji još jedan razlog zbog kojeg nas je rezultat razočarao, čak je ovaj i važniji jer se odnosi na strukturu. Rezultati su naprosto napadno siromašni, baš kao što je to i fašistički diskurs. Pročitamo nekih tisuću stranica i ne možemo se oteti dojmu da nismo saznali ništa novo, da smo sve to znali i ranije. Paradoksalna situacija: u intimnim elukrubacijama svih tih hrabrih vojnika, u njihovim snovima, u pismima njihovim ženama, u njihovim samorazmišljanjima, kad su sami sa svojim intimnim rasuđivanjima, nalazimo otprilike glavne ključne riječi, iste scenarije, iste rečenice kao i u *Mein Kampfu* ili u mnogim drugim govorima javno objavljivanim svakog dana. (Theweleit, uostalom, sistematski odbija da analizira Hitlera – on želi pokazati da su svi elementi njegovog diskursa bili pripremljeni još prije njega.) U toj intimnosti nema individualnih mitova, osobnih opsesija, posebnih tikova. Neumorno se ponavljaju uvijek iste, svima dobro poznate koordinate. Na Theweleita čudi i on se pita imaju li ti autori uopće nesvjesno – jer ako ono postoji, trebalo bi ga pronaći, smatra Theweleit, iza fasada diskursa, skrivena u kakvom zabitom kutku nekog generala, još nepoznat? Ali, čini se da je sve te tekstove napisao »jedan i jedinstveni fiktivni autor«²⁴. Ono što bi, prema Theweleitu, trebalo biti prikriveno debelim slojevima potiskivanja, to uopće nije – strah od kastracije, na primjer; on se otvoreno priznaje kroz tipičan fantazam, često ponavljani, senzualne žene – prostitutirane – komunistkinje izvanrednog seksualnog apetita itd. Želja za incestom očituje se u obaveznom poštovanju njihovih majki i sestara (uostalom, najčešće su se ženili ili prijateljicama svojih sestara ili sestrama svojih vojnih prijatelja). Nema, dakle, potrebe da se traži daleko, u tim opisima nedostaje samo ime koje bi označilo jedan takav pretpostavljeni analitički pojam. »... ti ljudi potiskuju vrlo malo ili ništa«²⁵, kaže Theweleit i iz toga zaključuje da se pojmovi psihoanalize ne mogu primijeniti na tu stvarnost (i kuša sreću s tokom).

Ovdje ne želim dati analizu Theweleitova djela, zadovoljit ću se jednom primjedbom koja se odnosi na kliniku fašizma. Kako svrstati fašizam u frojodovsku kliniku? Ovo pitanje je izazvalo mnogo nespornosti i obranu svih mogućih pozicija.

Theweleit, oslanjajući se na Margaret Mahler, vidi u fašizmu prvenstveno psihozu – uostalom, često se u njemu opaža paranoičan trenutak, gubitak stvarnosti (stran »normalnoj« građanskoj ideologiji), odbijanje itd. Često se vjerovalo da bi se mogao uključiti u slučaj perversije – sadomazohizam (udvostručeni međuklasnim položajem sitne buržoazije – podsje-

timo se teorija Ericha Fromma); ili, isto tako, opća homoseksualnost, koju je lako uočiti, koja se također može nadovezati na jednu Freudovu napomenu: »Čini se sigurnim da se homoseksualna ljubav lakše prilagođava društvenim vezama, čak i tamo gdje se javlja kao nespustana seksualna sklonost.«²⁶ Fašizam kao seksualna perverzija – eto velike teme za filmove koji su toliko u modi. U njemu se našao i trenutak bjesomučne, opsesivne neuroze u obredima, otkrila se histerija u kretanjima masa (to je, uostalom, teorija samog Hitlera: »... pokretačka snaga najveličanstvenijih promjena na ovom svijetu počivala je uvijek manje na strani znanstvenog znanja koje je dominiralo masama, a više na strani fanatizma koji ih pokreće; a često i u historiji koja ih gura naprijed.«²⁷)

Da li se od svih tih mogućih kliničkih modela treba odlučiti za samo jedan jedini nasuprot svim drugima? Ako se tu mogu razlučiti određeni elementi kliničkih entiteta, ja ipak vjerujem da se lako možemo upustiti u ispitivanje više ili manje koherentne kliničke tabele, a vjerujem i da je direktna primjena klinike čorsokak koji prvenstveno ističe slavna vremena početaka psihoanalize, kad se vjerovalo da se kliničke osobine mogu potisnuti pomalo posvuda u društvenom i političkom životu. Vjerujem da je jedno od mogućih učenja lakanske sheme četiri diskursa to da Lacan, da bi shvatio gospodarenje kao društvenu vezu, nije posegnuo za kliničkom klasifikacijom jasnih temelja koje nam je ostavio Freud – strukture neuroze, psihosa i perverzije – već se odmah smjestio na jednu drugu teoretsku razinu, polazeći od drugog načela – četiri termina, četiri mjesta – i da je, dakle, uspostavio jedno rastojanje u odnosu na kliniku, koje zabranjuje jednostavno nekritičko čitanje kliničkih crta (ali ništa ne priječi da se ta shema isto tako klinički upotrijebi). Vjerujem da je ovo rastojanje već prisutno u glavnom dijelu Freudovih pisanja o vladanju, u *Psihologiji mase i analizi jastva*,²⁸ o kojoj bih, za kraj, želio reći nekoliko riječi.

FREUD NASUPROT FAŠIZMU

Freud nam predlaže jedno krajnje jednostavno rješenje, maksimalnu ekonomiju sredstava. Vertikala i horizontala, pri čemu su veze između članova mase funkcija vertikale, povezujući ih sve u jednoj točki. Ako uklonimo vertikalu, ti se elementi rastrkaju, cjelina se raspadne na odvojene čestice; za to nam najbolji dokaz možda daje proces u Nürnbergu, gdje se, najednom, svi nacisti međusobno optužuju i gdje se čini da su svi rukovodioci već dvadeset godina znali da su svi ostali rukovodioci bili idioti, hipokriti, nesposobnjakovići itd. – u ovom treba vidjeti nešto više od puka pokušaja da se spasi koža.

Kao i freudovsko rješenje, tako je i fašistički diskurs krajnje jednostavan – horizontala koja ovisi o vertikali, nekoliko elemenata koji se neumorno ponavljaju; uostalom, upravo je zbog toga doslovce nečitljiv. Kao da se radi o upotrebi freudovske strukture u njenim osnovnim crtama, o demon-

straciji *in concreto* – puno previše *in concreto* – teorije. (Dešava se da neki autori slobodno ilustriraju freudovske propozicije: »Politička koncepcija prema kojoj Führer postaje Führerom jer ga narod postavlja kao takvog, obrće vezu izbora; na taj način stvara od Führera predstavnika interesa, a od naroda mnoštvo. A točno je suprotno: narod postaje narodom time što ga je Führer izabrao...« Ono što je Brecht mogao reći kao vic – vlast je dobra, treba izmijeniti narod – u fašizmu se koristi sasvim ozbiljno za političku teoriju.)

Sve se odvija kao da je Freud unaprijed skicirao strukturu i unutarnju ekonomiju fašističkih pokreta, kao da je objelodanio njihovu tajnu čak i prije njihovih političkih uspjeha. Jedna paradoksalna gesta, udvostručena drugom, postaje još paradoksalnijom: u svom drugom djelu o fašizmu – ta se riječ u njemu ne spominje – *Mojšije i monoteizam* – daje analizu ne krvnika, već žrtve, u najtežem trenutku za židovski narod okreće protiv njega oružje svoje kritike – potez koji su neki njegovi sunarodnjaci odmah protumačili kao udarac nožem u leđa. U tom odnosu Freuda i fašizma postoji nešto kao dvostruko propušteni susret – jednom u vremenu, jer ga je preduhitrio svojom teorijom, a drugi put u samom predmetu analize, jer je analizirao Židova, a ne Führera.

A upravo nas Židov može iznenaditi u krajnjoj ekonomiji sredstava. U teorijskom rješenju knjige *Psihologija mase i analiza jastva* Freud mu ne posvećuje neko odvojeno mjesto: on priča samo o zajedničkim neprijateljima, izvanjskim neprijateljima koji konsolidiraju grupu – nema ništa bolje od zajedničke mržnje kako bi se to održalo. Ipak, funkcija Židova ide dalje. Možda bismo mogli čitati *Mojšija* kao neku vrstu pomne razrade tog elementa koji je nedostajao u početnom rješenju.

Ako bacimo pogled na registar *Mein Kampf*, možemo već na prvi pogled uočiti da postoje dva izraza koji po broju navođenja nadaleko nadmašuju ostale: *Nationalsozialismus* (s izvedenicama) i *Judentum* (s izvedenicama). Mogli bismo skoro postaviti opći zakon: za svako spominjanje nacizma, tog pokreta koji Hitler želi osnovati i opravdati, potrebno je barem jednom spomenuti Židova – kao da je identitet tog rađajućeg pokreta i njegovog Führera tako privremen da ga treba osigurati i podržati tom slikom »en abyme«, tim Drugim uvijek odbačenim koji se uvijek vraća, kao zvrk, i kojeg se nikako ne možete otarasiti. Ali, u tom slučaju, radi li se doista o elementu koji se priključuje početnoj shemi? U stvari, sve se odvija kao da se mjesto Židova nalazi na vertikali, u onoj jedinstvenoj točki, kao da je, u ovoj teoretizaciji, ona isključivo Führerovo mjesto. Tu treba ozbiljno shvatiti Chaplinovog *Velikog diktatora* u kojem su Führer i židovski frizer iz predgrađa doslovno jedna jedina i ista osoba.³⁰ Veliko »I« mog ideala, to jedinstveno svojstvo za koje se može uhvatiti, taj označitelj čiste razlike, da li je to konačno nešto drugo osim razlike između Führera i Židova? To jedinstveno mjesto na vrhu vertikale, da bi bilo jedno, nije li već udvostručeno? Kako riješiti ovu intimnu intrikaciju Führera i Židova, tu isprepletenost, po koju cijenu se ona može razriješiti? Jednu realizacijom te slike »en abyme«, što ta povijest o Židovima u stvari jest, uglavljena u samu konstituciju nacizma: Židovi koji su izabran narod, baš kao i nacisti (i upravo je u tome ulog *Mojšija* – nema izabranog naroda, a Freud to ne pokazuje na nacistima, što bi bilo lako, već na narodu kojem i on pripada, u krajnjem slučaju na samom sebi kao žudnom subjektu). Židovi koji žrtvuju svoju djecu, koji truju mase, koji čine sve moguće grozote, zločine protiv čovječanstva – sve što će, do najmanjeg detalja, učiniti nacisti, samo što će oni to učiniti i te kako stvarno.

Prevela: Tanja Paškvan

BILJEŠKE

- 1 Ovo je Izvadak iz rada koji je u toku i koji se provodi u samoj grupi; svoj bitni dio duguje prije svega dugoj suradnji sa Slavojem Žižekom.
- 2 Isp. W. Shirer: »The Rise and Fall of the Third Reich«, New York 1960, I poglavlje.
- 3 A. Grosrichard: »Structure du séral«, Seuil 1979, str. 99.
- 4 Isp. K. Thewleitt: »Männerphantasen«, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1980, t. II, str. 122.
- 5 Isp. G. Miller: »Les pousse-au-jour du maréchal Pétain«, Seuil 1975, str. 61 – 63.
- 6 Thewleitt, n.d. str. 133.
- 7 »... kristalni čep, ili bilo šta, samo da sja.« (Lacan: Séminaire XI, Seuil 1973, str. 245)
- 8 Ovu je temu posebno razradio S. Žižek u svom djelu o staljinizmu.
- 9 Thewleitt, n.d. str. 120.
- 10 Thewleitt, n.d. str. 122.
- 11 A. Hitler: »Mein Kampf«, Zentralverlag der NSDAP, München 1941. (631 – 635), str. 59.
- 12 Ibid.
- 13 Lacan, n.d. str. 241.
- 14 A. Sohn-Rethel: »Ökonomie und Klassenstruktur des deutschen Faschismus«, Suhrkamp, Frankfurt 1973, str. 104 – 106.
- 15 Ibid. str. 108.
- 16 Izlaganje na VII kongresu Komintern, Isp. N. Poulantzas: »Fascisme et dictature«, Seuil/Maspero 1974, str. 191. Formula je dana 1933.
- 17 Sohn-Rethel, n.d., str. 27. Alfred Sohn-Rethel je marksist koji je do 1936. bio zaposlen u važnom ekonomskom uredu u doba nacizma. Dao je možda najbolju ekonomsku teoriju fašizma.
- 18 O nekim pitanjima i kontradikcijama u marksističkim teorijama fašizma, »Problemi-Razprave« br. 177 – 180, Ljubljana 1978.
- 19 R. Kühn (Hg.), »Texte zur Faschismus-diskussion I«, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1974, str. 183.
- 20 Tu poteškoću je kao takvu dobro učinila grupa marksista oko njemačkog časopisa »Das Argument«, u kojem su nakon niza godina rasprava o fašizmu počeli zacrtavati novi put. W.F. Haug: »Fašizam organizira život klasnog društva kao besklasno društvo...« u obliku zakona koji sami po sebi znače »besklasno društvo«, koji bitno ne upućuju na nešto što je van njih. Osnovni oblik ideološkog čina je *performativni čin*, to jest reprezentacija označenog u samom činu.« »Das Argument« br. 121, Berlin (zapadni) 1980, str. 354.
- 21 Najpoznatiji bonapartistička teorija je Thalheimerova iz 1930. (A. Thalheimer: »Ueber den Faschismus«, in: Kühn, n.d.)
- 22 J.-P. Fayo: »Langages totalitaires«, Hermann 1972.
- 23 Thewleittovo djelo objavio je mali izdavač Roter Stern 1978. Nakon velikog uspjeha, otkupio ga je 1980. Rowohlt, jedan od najznačajnijih izdavača.
- 24 Thewleitt, n.d., t.I, str. 96, potcrtao autor.
- 25 Ibid. str. 97 i 214.
- 26 Freud: »Essais de psychanalyse«, Payot 1979, str. 173.
- 27 Hitler, n.d., str. 371.
- 28 Francuski je prijevod nesumnjivo nastao metodom slobodnih asocijacija. Usporedba s originalom donosi mnoga iznenađenja.
- 29 Thewleitt, t. II, str. 98.
- 30 Trebalo bi ozbiljno shvatiti i onaj drugi veliki film o fašizmu – da bismo se vratili marksističkoj žici – *La soupe au canard* bratce Max, posebno zbog njegova doprinosa pitanju o stupnju ogledala i pitanju o označitelju gospodara.